काद्यविध्यते" । अर्द्धमनन्तरम् । वायुपुराणे "त्रयोदश्यन्ते सूर्ये चतुर्दश्यपि नाड्यः । भूतावेशा तु या तत्र शिवरात्रिव्रतञ्चरेत्" । ईशानसंहितायाम् "माघे कृष्णचतुर्दश्यामादिदेवो महानिशि । शिवलिङ्गतयोद्भूतः कोटिसूर्यसमप्रभः । तत्कालव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिव्रते तिथिः अर्द्धरात्रादधश्चोर्द्ध्वं युक्ता यत्र चतुर्दशी । व्याप्ता वा दृश्यते यस्यां तस्यां कुर्यात् व्रतं नरः" । अत्र "महानिशा द्वे घटिके रात्रेर्मध्यमयामयोः" इति देवतोक्ता महानिशा ग्राह्या । घटिका एकदण्डः । एवञ्च यद्दिने प्रदोषनिशीथोभयव्यापिनी चतुर्दशी तद्दिने व्रतम् उभयव्याप्त्यनुरोधात् । कालमाधवीयोऽप्येवम् । एतेन परदिने उभयव्यापित्वेऽपि पूर्वदिवसीयरात्रिद्वितीययामप्रभृतिचतुर्दशीसत्त्वे बहुप्रहरव्यापित्वेन पूर्वदिन एव व्रतमिति निरस्तम् यदा तु पूर्वेद्युर्निशीथमात्रव्याप्तिः परेद्युः प्रदोषमात्रव्याप्तिस्तदा पूर्वेद्युर्व्रतं प्रधानकालव्याप्त्यनुरोधात् । "पूर्वेद्युरपरेद्युर्वा महानिशि चतुर्दशी । व्याप्ता वा दृश्यते यस्यां तस्यां कुर्यात् व्रतं नरः" इतीशानसंहितावचनाच्च । एतद्विषय एव भविष्यपु० "अर्द्धरात्रात् पुरस्तात्तु जयायोगो भवेद्यदि । पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः" । विष्णुधर्मोत्तरे "जयन्तीशिवरात्रिश्च कार्य्ये भद्रजयान्विते । तत्रोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्याच्च पारणम्" । तिथ्यन्तेपारणं जयन्तीमात्रपरं तत्र चतुर्दश्यामेव तत् "ब्रह्मा शङ्खोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । पूजितानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते" इति स्कान्दात् । "दिनमानप्रमाणेन या तु रात्रौ चतुर्दशी । शिवरात्रिसु सा ज्ञेया चतुर्दश्यान्तु पारणम्" इति गौतमीयाच्च । यदा तु पूर्वदिने न निशीथव्याप्तिः परदिने प्रदोषमात्रव्यापिनी तदा परा ग्राह्या प्रदोषव्यापिनीति प्रागुक्तत्वात् तिथेस्तिसृष्वव्यापित्वाच्च । एतद्विषय एव लिङ्गपुराणम् "शिवरात्रिव्रते भूतां कामवृद्धां विवर्जयेत् । एकेनैवोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति" । अत्रामावस्यायामेव पारणम् "शिवाऽघोरा तथा पेता सावित्री च चतुर्दशी । कृष्णयुक्तैव कर्त्तव्या कृष्णामेव हि पारणम्" । इति वचनात् । तदयं संक्षेपः । यद्दिने प्रदोषनिशीथोभयव्यापिनी चतुर्दशी तद्दिने व्रतम् । यदा तु पूर्वेद्युर्निशीथव्यापिनी परेद्युः प्रदोषमात्रव्यापिनी तदा पूर्वेद्युर्व्रतम् । यदा तु न पूर्वेद्युर्निशीथव्याप्तिः परदिने प्रदोषव्यापिनी तदा परदिने । पारणन्तु परदिने चतुर्दशीलाभे चतुर्दश्यां, तदलाभे अमावास्यायाम्" ति० त० रघु० ।

शिवलिङ्ग न० ६त० । शिवस्य लिङ्गाकारे प्रस्तरादिमये पदार्थे तदाविर्भावपूर्व्वतादिकं यथा

"भवापि गत्वा मदनो ददर्श हृषीकेतनम् । दृष्ट्वा प्रहर्त्तुं कामोऽथ ततः स प्रादुरभूद्धर ! । ततो दारुवनं घोरं मदनाभिस्तुतो हरः । विवेश ऋषयो यत्र सपत्नीका व्यवस्थिताः । ते चापि ऋषयः सर्वे दृष्ट्वा मूर्च्छां नताभवन् । ततस्तान् प्राह भगवान् भक्तां मे प्रतिदीयताम् । ततस्ते मोचितास्तस्युः सर्व एव महर्षयः । तदाश्रमाणि पुण्यानि परिचक्राम नारद ! । तं प्रविष्टं तदा दृष्ट्वा भार्गवात्रेययोषितः । प्रत्योभमगमन् सर्वा हीनसत्त्वाः समन्ततः । ऋते त्वरुन्धतीमेकामनसूयाञ्च भाविनीम् । एताभ्यां भक्तपूजाञ्च कृतं वै सुस्थिरं मनः । ततः संक्षुभिताः सर्वा यत्र याति महेश्वरः । तत्र प्रयान्ति कामार्त्ता मदविह्वलितेन्द्रियाः । त्यक्त्वाश्रमाणि शून्यानि स्थानि ता मुनियोषितः । अनुजग्मुर्यथा मत्तं करिणं दर्प कुञ्जरम् । ततस्तु ऋषयो दृष्ट्वा भार्गवाङ्गिरसौ मुने ! । क्रोधान्विताश्चुक्रुशुः सर्वे लिङ्गोऽस्य पततां भुवि । ततः पपात देवस्य लिङ्गं पृथ्वीं विदारयत् । अन्तर्द्धानं जगामाथ त्रिशूली नीललोहितः । ततः स पतितो लिङ्गो विभिद्य वसुधातलम् । रसातलं विवेशाशु ब्रह्माण्डं चोर्द्ध्वतोऽभिनत् । ततश्चचाल पृथिवी गिरयः सरितो नगाः । पातालभुवनाः सर्वे जङ्गमाऽजङ्गमाः स्थिताः । संक्षुब्धान् भुवनान् दृष्ट्वा मूर्च्छोत्कादीन् पितामहः । जगाम माधवं द्रष्टुं क्षीराब्धिं नाम सागरम् । तत्र दृष्ट्वा हृषीकेशं प्रणिपत्य च भक्तितः । उवाच देव ! भुवनाः किमर्थं क्षुभिता विभो ! । अथोवाच हरिर्ब्रह्मन् शर्वो लिङ्गो महर्षिभिः । पतितस्तस्य भारार्त्ता सञ्चचाल वसुन्धरा । ततस्तद्द्भुतमयं श्रुत्वा देवः पितामहः । तत्र गच्छ देवेश एवमाह पुनः पुनः । ततः पितामहो देवः क्षोभयन् जगत्पतिः । आजगाम तमुद्देशं यत्र लिङ्गं भवद्धर तत् । ततोऽनन्तं हरिर्लिङ्गं दृष्ट्वारुह्य खगेश्वरम् । पातालं प्रविवेशाथ विस्मयात् त्वरितो विभुः । ब्रह्मा पद्मविमानेन ऊर्द्ध्वमाक्रम्य सर्वतः । नैवान्तमलभद् ब्रह्मा विस्मितः पुनरागतः । विष्णुर्गत्वाथ पातालं बभ्रोरुपरायणः । चक्रपाणिर्विनिष्क्रान्तो नैवेऽन्तं न नभस्तले !" इत्युपक्रमे "हर उवाच